

SAHUL HAMID Mohamed Maiddin
Universiti Pendidikan Sultan Idris

**SEJARAH PENUBUHAN DAN PERKEMBANGAN AGENSI
PROPAGANDA: PENGALAMAN MALAYSIA SEJAK DARURAT
SEHINGGA KONFRONTASI MALAYSIA-INDONESIA (1948-1965)**

***A HISTORY OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
THE PROPAGANDA AGENCIES: MALAYSIA'S EXPERIENCE FROM
EMERGENCY TO MALAYSIA-INDONESIA CONFRONTATION
(1948-1965)***

Artikel ini mengkaji perkembangan dan pengalaman agensi propaganda di Malaysia ketika era Konfrontasi Malaysia-Indonesia, 1963-1966. Walau bagaimanapun, perbincangan dimulakan dengan latar belakang perkembangan agensi propaganda yang ditubuhkan oleh kerajaan sejak zaman darurat, 1948-1960. Ia penting bagi mendapatkan gambaran peringkat awal kerana fundamentalnya mempunyai pengaruh British yang sudah sedia arif dengan penubuhan dan kepentingan agensi propaganda. Di Malaysia, ia berevolusi daripada badan penerangan kolonial kepada agensi propaganda rasmi kerajaan selepas merdeka. Tenaga pelaksanaannya turut berpindah daripada tangan para pegawai British kepada anak tempatan. Bahagian kedua artikel ini memfokuskan kepada pelaksanaan program propaganda dan perang saraf ketika era konfrontasi. Berpandukan pengalaman zaman darurat, dua agensi paling penting, Kementerian Penerangan dan subordinatnya, Seksyen Perang Saraf, menggubal dan melancarkan siri propaganda secara sistematik. Filem, kempen, rapat umum dan unsur patriotisme merupakan antara elemen yang digunakan bagi menyebarkan propaganda. Matlamatnya adalah untuk mengukuhkan keyakinan rakyat terhadap kerajaan yang memerintah serta menimbulkan kebencian terhadap musuh. Hasilnya, kerajaan Malaysia terus mara dengan sokongan padu daripada rakyat tempatan serta komuniti politik antarabangsa secara amnya. Artikel ini sebahagian besarnya menggunakan sumber primer seperti akhbar, majalah, dokumen rasmi kerajaan, laporan dan hansard parlimen. Artikel ini merumuskan bahawa agensi propaganda memainkan peranan penting dalam menghadapi dua konflik terbesar sebelum dan selepas merdeka. Pengalaman dalam darurat menjadi pemangkin kepada keefisienan strategi propaganda ketika konfrontasi.

Kata kunci: *Propaganda, Perang Saraf, Kementerian Penerangan, Komunis, Darurat, Konfrontasi.*

This article examines the history, development and experiences of the propaganda agencies in Malaysia during the Malaysia-Indonesia Confrontation, 1963-1966. The discourse, however, commences from their development since the years of Emergency, 1948-1960. This is crucial for obtaining earlier information as the British has already started the initiatives to establish and acknowledge the importance of the propaganda agencies. They evolved from colonial information bodies to official government propaganda agencies after Independence. The executors also shifted from the British colonial officer to the local officers. The second section of this article focusses on the execution of the propaganda and psychological plans during the confrontation. Based on the past experiences during the emergency, the Ministry of Information and its subordinate, the Psychological Warfare Section, have formulated and launched series of systematic propaganda. Films, campaigns, and mass rallies were used to instil patriotism in propaganda. The principal aim was to inculcate the people's confidence towards the ruling government and simultaneously, hostile to the enemies. As a result, the government was able to mobilize the supports from the locals as well internationals. This article uses mainly the primary sources located from the Malaysia National Archive such as newspapers, magazines, the government papers and parliamentary reports. This article concludes that the propaganda agencies played a significant role in both the Emergency and the Confrontation. The experiences gained during the emergency period served as foundation to launch more efficient propaganda during the confrontation.

Keywords: *Propaganda, Psychological Warfare, Ministry of Information, Communist, Emergency, Confrontation.*

Pengenalan

“Kita perlu mengganggu sumber hasil mahsul musuh dengan menganjurkan mogok dan serangan udara. Tetapi bagi negara kita pula perlu dikawal rapi dari serangan tersebut...Kesimpulannya, segala tenaga yang dipergunakan untuk kepentingan peperangan seperti ini bukan sahaja ditumpukan dengan kekuatan pasukan bersenjata, malah merupakan ikatan tenaga yang tidak boleh diabaikan oleh seluruh rakyat dari segenap lapisan”.¹

Petikan di atas merupakan ucapan penting ketika konfrontasi yang disampaikan oleh Tan Sri Muhammad Ghazali Shafie, Setiausaha Tetap Hubungan Luar Malaysia. Ucapan ini disampaikan dalam Persidangan Penyiaran dan Penerangan Pan-Malaysia di Universiti Malaya, Kuala Lumpur pada 8 Februari 1965. Beliau menyampaikan ucapan yang berkisar tentang kepentingan perang saraf dalam menghadapi Konfrontasi Indonesia. Menurut Tan Sri Ghazali, dalam tempoh redanya peperangan bersenjata, ia perlu dituruti dengan peperangan semangat (perang saraf). Perang saraf, menurut Tan Sri Ghazali, mempunyai dua tujuan utama. Pertama untuk melemahkan dan memusnahkan semangat musuh; kedua, untuk memupuk dan menguatkan azam rakyat sendiri. Ucapan beliau menjelaskan kepentingan perang saraf dan propaganda yang berterusan oleh kerajaan dalam menghadapi sebarang konflik yang timbul. Dalam nada beliau, ia adalah berkaitan dengan Konfrontasi Indonesia.

Kepentingan propaganda dan perang saraf boleh ditinjau daripada peranan dan keberkesannya mengurangkan tekanan terhadap kerajaan bagi menyediakan ketumbukan tentera yang besar dan serba lengkap. Menurut Carl von Clausewitz, seorang pakar strategi ketenteraan pada awal abad ke-19, “Matlamat perang bukannya untuk memusnahkan musuh secara fizikal tetapi memaksa musuh mengikut cara kita secara harmoni dan mereka tidak menolak kepentingan nasional kita. Jika kita boleh menguasai ketuanya, maka angkatannya tidak perlu diserang”.² Joseph Goebbels, Menteri Propaganda Jerman zaman Hitler dan individu yang sangat sinonim dengan propaganda bersifat ultra-nasionalis, mentakrifkan propaganda sebagai seni mencari alasan paling primitif dan popular bagi menjamin penerimaan dan sokongan orang ramai. Penggunaan cogan kata dan slogan ditekankan sehingga menjadikannya sehati dan dianggap benar dalam pemikiran masyarakat.³ Sahul Hamid pula merumuskan propaganda sebagai pembujukan terancang yang tidak menggunakan kekerasan manakala perang adalah pembujukan dengan kekerasan.⁴ Perang melibatkan hubungan timbal balik kekerasan terhadap orang awam atau pihak tentera. Jika tidak bertimbal balik, ia bukanlah perang tetapi pembunuhan, genosid ataupun penghukuman. Pelancaran propaganda dan perang saraf memerlukan perancangan, matlamat dan penyediaan bahan yang efisien.

Dalam propaganda, pihak lawan bukan dilihat semata-mata sebagai musuh, tetapi sebagai potensi sasaran untuk melemahkan keupayaan melawan dengan menggunakan kata-kata, tulisan dan juga perlakuan yang boleh menawan hati dan pemikiran. Dalam sesebuah negara yang sedang membangun atau baru mengecapi kemerdekaan, propaganda adalah alat muktamad bagi mengukuhkan kesetiaan dan keamanan dalam negara. Ia juga perlu bagi menyakinkan negara luar tentang kesediaan negara atau kerajaan tersebut bekerjasama dan menjalinkan hubungan yang kondusif. Hans H. Indorf, sarjana Sains Politik dan Hubungan Antarabangsa, menggariskan beberapa keperluan bagi menjamin kesinambungan sesebuah negara ‘kecil’.

Antara prinsip yang ditekankan ialah komunikasi antara kerajaan dan warganya perlu dijamin daripada sebarang unsur gangguan; serta hubungan mesra sesebuah negara dengan negara jiran dan negara-negara yang dianggap kuat. Bagi merealisasikan hal ini, pemantauan terhadap laporan akhbar asing serta kunjungan diplomatik perlu dipertingkatkan.⁵

Berkaitan propaganda dan perang saraf dalam dua peristiwa tersebut, beberapa penulisan terdahulu menjadi rujukan pengkaji dalam menghasilkan artikel ini. Antara yang terpenting adalah tulisan Kumar Ramakrishna⁶, Richard Stubbs⁷ dan Syed Othman Syed Omar.⁸ Kumar Ramakrishna menghasilkan kajian yang paling menyeluruh bagi zaman darurat. Beliau menggunakan pembahagian propaganda perkataan dan propaganda perlakuan bagi menjelaskan keluasan pengertian propaganda. Tumpuan diberikan kepada aspek dasar kerajaan dan tidak menumpukan kepada operasi ketenteraan. Tulisan Stubbs merupakan karya terawal tentang propaganda di Malaysia pada zaman darurat. Beliau mempopularkan frasa “*hearts and minds*” yang diperkenalkan oleh Sir Gerald Templer. Stubbs lebih banyak membincangkan evolusi dasar kerajaan Malaya dan Parti Komunis Malaya dalam meraih simpati dan kesetiaan rakyat Malaya. Syed Othman, pegawai tinggi tentera, menghasilkan kajian tentang operasi ketenteraan dalam Konfrontasi. Sebagai bekas pegawai tentera, Syed Othman lebih menumpukan kepada peranan Angkatan Tentera Malaysia dalam konfrontasi. Namun, tulisan beliau menjadi perintis kepada kajian propaganda zaman Konfrontasi. Artikel ini adalah usaha untuk meneroka ruang yang ditinggalkan oleh pengkaji terdahulu yang lebih menumpukan kepada propaganda zaman darurat. Setakat ini belum ada artikel yang ditulis bagi membincangkan perkembangan agensi propaganda dari zaman darurat hingga konfrontasi seperti yang dikaji oleh penulis.

Latar Belakang Penubuhan dan Perkembangan Agensi Propaganda

Dalam sejarah politik dan keselamatan Malaysia, penggunaan propaganda dan perang saraf digunakan secara meluas dan sistematik ketika berhadapan dengan ancaman pemberontakan bersenjata komunis antara 1948-1960, yang dikenali sebagai zaman darurat. Darurat menyaksikan pertembungan secara langsung antara tentera British dengan tentera komunis yang memerlukan kepada pengerahan seluruh keupayaan persenjataan dan inteligen. British, dalam usahanya memerangi komunisme, menubuhkan *Information Research Department* (IRD) pada 1948 melalui Pejabat Menteri Luar Negara, sebagai organisasi pelaksana kempen anti-propaganda komunis.⁹ Penubuhan IRD merupakan strategi pintar pihak British dalam usaha memutuskan hubungan orang awam dengan pemberontak komunis.

Sebelum itu, pada Jun 1944, *Malaya Section of Psychological Warfare Department / Southeast Asia Command* (PWD/SEAC) ditubuhkan di bawah seliaan J.N. McHugh. Walau bagaimanapun, operasinya dihentikan

pada Ogos 1945 sebelum *British Military Administration* (BMA) mengambil alih pentadbiran Tanah Melayu dan menubuhkan jabatan yang berunsur ketenteraan iaitu *Department of Publicity and Printing* di Singapura.¹⁰ Kemudian, pada awal 1950, kerajaan British menubuhkan *Emergency Information Services* (EIS) yang berfungsi menganalisis dokumen dan segala bahan berkaitan Parti Komunis Malaya (PKM), membantu kempen memenangi hati dan minda rakyat dengan pendekatan propaganda dan perang saraf. Bekas pegawai risik Angkatan Udara semasa pentadbiran BMA, Robert Thompson, dilantik sebagai ketua EIS sebelum digantikan dengan Sir Hugh C. Greene pada September 1950.¹¹ Pada Oktober 1952, Alec Peterson dilantik sebagai *Director-General Information Services* (DGIS). Beliau serta merta menggabungkan EIS, *Department of Information* dan *Malayan Film Unit* (MFU)¹² di bawah payung *Department of Information Services* (DIS) bagi menyelaraskan aktiviti propaganda dan perang saraf.¹³ Selain dapat menjimatkan kos pengurusan dengan cara pentadbiran berpusat, langkah Peterson ini berjaya menghimpunkan segala penggubal propaganda di bawah satu arahan dan kawalan.

Perjawatan Peterson berjaya meningkatkan tahap kecekapan DIS sebelum jawatan tersebut disandang oleh Yaakob Latif. Pada Mac 1954, sebahagian daripada cabang EIS lama yang terlibat dalam perang saraf terhadap pengganas Komunis dijenamakan semula sebagai *Psychological Warfare Section* (juga kadangkala dikenali sebagai *Psychological Warfare Department*) yang dipimpin oleh R.J. Isaac sehingga Mac 1955. Beliau kemudian digantikan oleh O.W. Wolters sehingga November 1956 sebelum diambil alih oleh C.C. Too.¹⁴ C.C. Too atau Too Chee Chew merupakan pakar strategi propaganda dan perang saraf yang penting ketika menghadapi ancaman komunis di Tanah Melayu. C.C. Too boleh dianggap sebagai anak tempatan pertama yang terlibat secara langsung dan aktif dalam merencanakan propaganda dan perang saraf bagi menggempur pengganas Komunis.

C.C. Too amat memahami aliran perjuangan dan psikologi tentera komunis setelah terlibat sebagai *Chinese Research Assistant* kepada Ketua EIS bermula 1951. Sebagai pembantu kepada Ketua EIS, Too sering mengikuti dan meneliti cara propaganda PKM bagi menyebarkan fahaman mereka. Berbekalkan pengalaman beliau, Too amat yakin dengan keberkesanan radio dan wayang gambar dalam penyebaran propaganda semasa darurat. Beliau percaya kepada pendekatan psikologi dalam menghadapi pemberontakan, lebih daripada peranan ketenteraan. Disebabkan tidak semua ahli PKM yang faham dengan perjuangan komunisme, Too berpendapat, proses pembujukan yang sempurna pasti menarik hati gerila untuk menyerah diri dan kembali ke pangkuan masyarakat sekaligus menolak perjuangan komunis.¹⁵ Too berjaya mengesan kelemahan jati diri ahli PKM yang hanya menjadi “pak turut” kepada arahan pihak atasan mereka tanpa memahami tujuan sebenar perjuangan bersenjata ketika itu.

Disebabkan kerjasama pelbagai pihak yang disebut di atas, kekuatan propaganda dan perang saraf di Malaysia akhirnya berjaya melumpuhkan pemberontakan komunis menjelang 1960, dan menamatkan darurat panjang yang menyukarkan kehidupan penduduk ketika itu. Pelbagai rancangan dilaksanakan bagi memenangi hati dan pemikiran. Menurut Sir Gerald Templer, Pesuruhjaya Tinggi British yang menggantikan Sir Henry Gurney bermula Februari 1952, *“The answer lies not in pouring more troops into the jungle but in the hearts and minds of the people”*.¹⁶ Sir Gerald Templer yang dikenali sebagai individu yang sangat berpengalaman dalam berhadapan dengan pihak pengganas sedar akan kepentingan pendekatan propaganda dan perang saraf.¹⁷ Jawapan bagi kemenangan bukan semata-mata kuasa ketenteraan tetapi keupayaan pemerintah untuk menawan hati rakyatnya. Frasa *“hearts and minds”* tersebut menjadi ikutan para propagandis berikutnya bagi merumuskan kepentingan pendekatan tersebut. Propaganda dan perang saraf perlu dilancarkan secara meluas di seluruh negara meliputi gerila dan pemberontak, pasukan bersenjata kerajaan dan masyarakat awam dalam kerangka melindungi masyarakat awam daripada propaganda musuh dan memujuk para penentang melenturkan pemberontakan.

Kementerian Penerangan dan Seksyen Perang Saraf

Setelah darurat berakhir pada 1960, semua agensi propaganda yang ada berfungsi masih seperti biasa. Program ketika itu terarah kepada usaha meneutralisasi para pengganas komunis yang ditangkap atau menyerah diri. Bagi mengukuhkan usaha penerangan, pada 1961, Kementerian Penerangan dan Penyiaran ditubuhkan di bawah Jabatan Perdana Menteri dan diletakkan di bawah kuasa Perdana Menteri, Tunku Abdul Rahman, dengan Syed Jaafar Albar sebagai Menteri Mudanya.¹⁸ Antara jabatan yang tertakluk dalam bidang kuasa Kementerian Penerangan pada peringkat awal tersebut ialah Jabatan Penerangan, Filem Negara Malaysia (FNM) dan Jabatan Radio. Jabatan Penerangan yang ditubuhkan pada 1950 merupakan kesinambungan daripada Jabatan Publisiti dan Percetakan yang dimulakan oleh BMA pada September 1945.

Semasa Konfrontasi Indonesia, jabatan tersebut memainkan peranan penting dalam membantu kerajaan berhubung pencerobohan Indonesia melalui para pegawainya yang berusaha menanam kewaspadaan kepada penduduk kampung dan juga penduduk di pesisir pantai bagi mengekang pendaratan musuh di darat dan air.¹⁹ Selain itu, Unit Bergerak menyampaikan maklumat kepada masyarakat terutama di luar bandar supaya tidak mempercayai dan melawan tuduhan dan propaganda Indonesia. Jabatan Penerangan juga membantu mengadakan rapat umum bagi menerangkan kedudukan sebenar konfrantasi dan menganjurkan perhimpunan anti Sukarno.

Filem Negara Malaysia yang ditubuhkan pada Ogos 1965 adalah

lanjutan daripada *Malayan Film Unit* yang ditubuhkan pada 1946. Ia merupakan jabatan yang bertanggungjawab menghasilkan filem dan dokumentari bagi tujuan memaklum, mendidik dan mempromosikan perpaduan dalam negara serta memprojeksi imej Malaysia di luar negara.²⁰ Jabatan Radio yang dikenali sebagai Radio Malaysia (sebelumnya Radio Malaya) pula ditubuhkan pada April 1964. Ia sebenarnya bermula sebagai Jabatan Penyiaran pada 1946 setelah pemerintahan BMA diambil alih oleh kerajaan British.²¹ Ia dipancarkan menggunakan empat bahasa utama di Malaysia iaitu Melayu, Inggeris, Tamil dan Cina. Radio sudah digunakan sebagai alat propaganda semasa zaman darurat di Tanah Melayu. Ia digunakan bagi menyampaikan aspirasi kerajaan dan usaha yang dilakukan bagi menentang komunis. Walau bagaimanapun, radio tidak sesuai bagi melaksanakan propaganda taktikal kerana musuh bukannya selalu membawa set radio semasa bertugas. Ia hanya sesuai sebagai propaganda strategikal yang melibatkan usaha propaganda yang berpanjangan.

Usaha Kementerian Penerangan diperkuatkan oleh penglibatan Seksyen Perang Saraf dari Kementerian Pertahanan yang diterajui oleh C.C. Too, perancang utama propaganda zaman darurat.²² Seksyen Perang Saraf menyediakan satu pelan induk yang memandu segala rancangan dan aktiviti propaganda ketika Konfrontasi. Ia merupakan gabungan seluruh jentera Kementerian Penerangan bagi merangka dan melaksanakan propaganda terhadap Indonesia. Propaganda turut terarah kepada rakyat Malaysia sendiri dan juga negara Afro-Asia. Jadual 1 merupakan ekstrak daripada pelan tersebut yang digerakkan melalui lima prasyarat keperluan utama. Ia adalah tenaga manusia, wang, material, kelengkapan dan maklumat operasional.²³ Ia menyasarkan penggunaan propaganda putih yang sah sumbernya asalnya, propaganda kelabu yang diragui sumber asalnya dan propaganda hitam yang sumber asalnya dikelirukan. Sebagai pelaksanaan pelan perang saraf yang disarankan, kempen, kursus dan siri rapat umum diadakan secara intensif di seluruh negara. Kerajaan Malaysia mengambil langkah untuk melancarkan bon pertahanan bagi membolehkan kerajaan melaksanakan rancangan kemajuan bertujuan meningkatkan taraf hidup rakyat. Ia juga merupakan modal untuk tujuan keselamatan. Bagi tujuan memberikan penerangan kepada rakyat Malaysia, kerajaan juga berusaha mengadakan siri kursus tata rakyat bagi menjelaskan niat jahat Indonesia terhadap Malaysia dan menimbulkan semangat patriotisme rakyat Malaysia. Ia juga memberi gambaran rancangan kerja yang dilakukan oleh kerajaan dalam membangunkan negara walaupun menghadapi Konfrontasi Indonesia.

Jadual 1: Pelan Perang Saraf

SASARAN	Malaysia	Indonesia	Negara Afro-Asia
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kumpulan Minoriti 2. Para Guru 3. Ekstrimis Melayu 4. Melayu berketurunan Indonesia 5. Pelajar 6. Rakyat Indonesia 7. Cauvinis Cina 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tentera 2. Intelektual 3. Pelajar 4. Penganggur 5. Kumpulan Minoriti 6. Kawasan Pedalaman yang Terabai 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Editor Akhbar 2. Diplomat 3. Pemimpin Politik 4. Intelektual 5. Rakyat Indonesia dan diplomatnya di luar negara.
<p>1) Malaysia-merdeka, kuat, ditubuh secara sah, berjaya, damai dan negara yang bersatu.</p> <p>a. Demokrasi Berparlimen</p> <p>b. Dasar Luar yang Bebas</p> <p>c. Keteguhan Ekonomi</p> <p>d. Khidmat Sosial</p> <p>e. Kestabilan Politik/ Tentera</p> <p>f. Kebobrokan Indonesia</p> <p>g. Hukuman Mati terhadap Pengkhianat</p> <p>2) Indonesia-imperialis muflis, berkecamuk, alat komunis, boneka Peking, pengacau keamanan Asia Tenggara</p> <p>a. Nasionalisme Jawa</p> <p>b. Ekonomi goyah</p> <p>c. Perhambaan Diktator/Komunisme</p> <p>d. Kejumudan Media</p> <p>e. Pengorbanan rakyat Indonesia yang sia-sia</p>	<p>PERKHIDMATAN PENERANGAN</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kursus Sivik 2. Penerbitan-Malaysia Secara Ringkas, Pernyataan Polisi, Poster Pembangunan, Titah Diraja, Ucapan Bajet, Penerokaan Industri, Indonesian Intentions towards Malaysia & Confrontation- An Indonesian Creations 3. Pameran Gambar 4. Drama / Filem 5. Kenyataan Akhbar 6. Kisah Pelarian Indonesia 7. Kenyataan Pemimpin Komanwel 8. Jelajah S.E.P. (Surrendered Enemy Personnel) <p>RADIO / T.V. – Ucapan, forum, promosi, temuramah, sidang akhbar, komentari</p>	<p>PERKHIDMATAN PENERANGAN</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Penerbitan-Tertangga, Malaysia Secara Ringkas, Majalah Malaysia 2. Surat daripada rakyat Indonesia kepada saudara-mara di Malaysia 3. Perbincangan jemaah haji Malaysia ke Mekah dengan jemaah haji Indonesia <p>RADIO / T.V. - Ucapan, forum, temuramah, komentari, promosi</p>	<p>PERKHIDMATAN PENERANGAN</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Penerbitan- Malaysia in Brief, U.N. Sec. Gen. Rept., Malaysia by Abdul Hafiz Mahmasani (Arabic) 2. Filem pembangunan negara 3. Lawatan sambil belajar untuk jurnalis dan editor terkenal ke Malaysia 4. Misi Malaysia ke negara Afro-Asia 5. Lawatan sambil belajar untuk kesatuan sekerja Afro-Asia dan pemimpin politik ke Malaysia

Sumber: Filem Negara Malaysia (1954-1972), FNM/D/247, ‘Counter-Confrontation’, c.1964.

Secara jelas, konfrontasi tidak melunturkan tanggungjawab kerajaan terhadap rakyatnya. Kursus tata rakyat dilaksanakan di seluruh Malaysia dengan disertai segenap kaum dan lapisan umur.²⁴ Kursus ini menjelaskan asas-asas pembentukan negara, pentadbiran, hubungan kaum dan agama di Malaysia. Di Sarawak, para bekas anggota Tentera Nasional Kalimantan Utara (TNKU) yang ditangkap diarah menjalani “kursus kesetiaan” bagi menetralkan pemikiran mereka terhadap kerajaan Malaysia. Menurut Ketua

Menteri Sarawak, Stephen Kalong Ningkan, “*You have been punished and now been forgiven. You must strive to be worthy of the trust the state has restored on you and join in the work of nation building just as all you fellow countrymen are doing*”.²⁵ Kursus sebegini bermatlamat untuk membawa kembali para pemberontak ke pangkuan masyarakat, sambil memerah segala maklumat berkaitan gerakan yang mereka sertai.

Pada September 1964, Kementerian Penerangan dan Penyiaran mengeluarkan kenyataan akhbar berkaitan penubuhan Jawatankuasa Perpaduan Kebangsaan. Menurut Menterinya Encik Senu Abdul Rahman, “*We have to help our people especially in the rural areas to see confrontation in its real form. The people should also be given practical avenues to show their loyalty to Malaysia*.”²⁶ Tarikh 14-21 November dipilih sebagai tarikh pelancaran “Minggu Perpaduan Kebangsaan” dengan dua tujuan utama iaitu menyatupadukan seluruh rakyat Malaysia menentang Konfrontasi Indonesia dan menanamkan semangat cintakan Malaysia.²⁷ Pada 1965, tema sambutan Hari Kemerdekaan “Malaysia Berjaya” diperkenalkan. Sehubungan itu, sebuah lagu dicipta oleh Surya Buana berjudul “Berjaya” yang masih dinyanyikan sehingga kini di Malaysia.

Peluang turut diambil untuk mengukuhkan ikatan antara pelbagai kaum di Malaysia. Ikrar perpaduan dilaungkan sebagai simbolik kesatuan dan perpaduan rakyat Malaysia.²⁸ Kempen tersebut disambut dengan meriah di seluruh negara sekaligus mendorong semangat perpaduan yang teguh dalam kalangan rakyat Malaysia. Sehubungan dengan kempen perpaduan, kerajaan turut mengusahakan propaganda dalam bentuk pementasan drama. Drama tersebut dinamakan sebagai Drama Perpaduan Kebangsaan. Drama tersebut merangkumi watak tiga kaum utama di Malaysia iaitu Melayu, Cina dan India. Ia mengkisahkan tentang penangkapan tentera Indonesia oleh orang kampung. Indonesia dimomokkan sebagai negara yang zalim dan suka bermusuhan. Ia juga memaparkan kepentingan perpaduan antara kaum bagi mengekalkan keamanan negara dan menjamin keharmonian.²⁹

Memandangkan Sabah dan Sarawak merupakan negeri yang paling banyak menerima kesan langsung pencerobohan dan propaganda Indonesia, propaganda dan perang saraf lebih bertumpu di dua negeri tersebut. Pada Mac 1964, persetujuan dicapai untuk menghantar sepasukan pakar perang saraf ke Sabah dan Sarawak oleh kerajaan Persekutuan di Kuala Lumpur.³⁰ Pasukan tersebut diketuai oleh Syed Zainal Abidin, Setiausaha Kementerian Penerangan dan Penyiaran. Pasukan perang saraf mempunyai matlamat untuk melatih pegawai tempatan untuk melaksanakan propaganda.³¹ Di Sarawak, C.C. Too memainkan peranan utama manakala di Sabah, Syed Zainal Abidin.³² Menurut Syed Zainal Abidin, perang saraf yang direncanakan untuk konfrontasi menyamai kekuatan ketika Malaysia menghadapi komunis sebelumnya. Segala fungsi eksekutif diserahkan kepada *State Information Officer* (S.I.O) bagi mewakili kuasa Pengarah Penyiaran dan Ketua Seksyen

Perang Saraf. Jabatan Penerangan dan Penyiaran Sabah pula dipecahkan kepada dua iaitu Jabatan Radio dan Jabatan Penerangan.³³ Peranan perang saraf turut memerlukan bantuan daripada pihak polis, tentera dan kerajaan negeri. Antaranya penggunaan signal polis untuk mesej operasi, akses kepada bilik kawalan, bantuan penterjemahan dan salinan risalah serta mesej udara yang sudah dilaksanakan.³⁴

Dol Ramli, Pengarah Jabatan Radio yang juga Timbalan Ketua pasukan perang saraf ke Borneo³⁵ menyarankan pembentukan rangkaian radio yang bersiaran dalam Bahasa Indonesia dengan menggaji beberapa orang rakyat Indonesia di sekitar Tawau dan seluruh Sabah. Seluruh projek tersebut perlu disegerakan atas dasar “*Crash Programme*”.³⁶ Penggunaan Bahasa Indonesia dalam siaran radio adalah propaganda hitam kerana ia berpotensi untuk dianggap sebagai siaran radio Indonesia sedangkan ia disiarkan oleh Malaysia. Propaganda hitam radio Malaysia dikenali sebagai “Radio Free Indonesia”. Ia turut mendapat sokongan daripada London dengan dana sebanyak 50 ribu pound sterling disumbangkan melalui Pesuruhjaya Tingginya di Kuala Lumpur.

Tujuan radio tersebut adalah menyebarkan berita palsu, yang menguntungkan Malaysia, kepada orang Cina di sempadan Indonesia.³⁷ Hasil berita palsu tersebut orang Cina di sempadan Indonesia berasa mereka lebih terjamin dengan kemampuan kerajaan Malaysia bagi melindungi kepentingan bangsa mereka. Selain radio tersebut, Radio Malaysia Sabah juga terlibat bagi menguatkan ikatan antara pusat dengan negeri. Radio Malaysia Sabah menyiarkan berita dan titah Diraja ketika Yang di-Pertuan Agong melawat Sabah pada November 1964. Rancangan dalam pelbagai bahasa seperti Melayu, Kadazan, Inggeris dan Cina memungkinkan penyampaiannya ke segenap penjuru negeri malah hingga ke sempadan Indonesia.³⁸ Radio Suara Malaya yang bersiaran pada 1963 juga dipancarkan ke sempadan Indonesia Ia menceritakan tentang kemajuan hidup rakyat di Malaysia dan kebersamaan identiti yang wujud antara bangsa Indonesia dengan Melayu di Malaysia.³⁹ Di Sarawak, Jabatan Penyiarannya menerbitkan majalah berkala iaitu *Radio Times* yang mengandungi maklumat tentang senarai rancangan serta ruangan editorial yang sentiasa berusaha menanamkan perasaan patriotisme dan perpaduan. Ia ditulis dalam Bahasa Melayu, Dayak dan Iban.⁴⁰ Terdapat juga rancangan dalam Radio Malaysia (Sarawak) yang dikhususkan untuk para tentera yang bertugas di Sarawak. Rancangan *Force's Hour* tersebut juga disiarkan dalam bahasa Hindi bagi menghiburkan askar Gurkha yang ramai bertugas di Sarawak.⁴¹ Rancangan khas untuk tentera tersebut merupakan idea daripada Ratcliffe, Pengarah Penyiaran Sarawak bagi menaikkan moral tentera.⁴² Ratcliffe, dalam surat yang sama, meminta peruntukan bagi memulakan rancangan dalam Bahasa Kayan. Ia perlu kerana masyarakat Kayan dan Kenyah tinggal di pedalaman dan sering terdedah kepada propaganda Indonesia. Seiring dengan pelan perang saraf yang disediakan oleh Seksyen Perang Saraf, propaganda

melalui radio menyiarkan siri drama radio yang berkisar mengenai “Operation Hammer” untuk memberikan maklumat kepada pendengar tentang tindakan kerajaan.⁴³ Operasi ini bertujuan membina petempatan berpusat penduduk setempat bagi menyelamatkan mereka daripada ancaman tentera Indonesia serta memutuskan sebarang kemungkinan penyebaran propaganda dari dalam dan luar negara.

Propaganda melalui radio turut menyiarkan ucapan Menteri Pertahanan Britain, Mr. Fred Mulley yang menyatakan sokongan beliau terhadap Malaysia dan sentiasa memberikan bantuan yang diperlukan.⁴⁴ Sokongan sebuah negara besar begini perlu diuar-uarkan kepada rakyat supaya timbul perasaan selesa dan selamat seterusnya memberikan sokongan terhadap tindakan kerajaan dalam berhadapan dengan musuh. Bagi memudahkan penduduk Sarawak mendapat akses kepada siaran radio, pernah terdapat usaha membekalkan rumah panjang dengan radio percuma supaya mesej kerajaan dapat disampaikan dengan berkesan.⁴⁵ Pada 10 September 1964, Radio Malaysia Sarawak menyiarkan ucapan Menteri Kerajaan Tempatannya, Dunstan Endawi yang memberi amaran kepada penduduk seberang sempadan di Indonesia. Ia adalah amaran tentang kemaraan tentera Indonesia yang terdiri daripada orang Jawa yang ganas dan tidak berperikemanusiaan. Antaranya ia berbunyi, “Mereka ini akan dihantar ke dalam kawasan tempat kamu diam di Lembah Kapuas yang besar ini...meskipun mereka tidak makan babi, mereka akan mencuri babi kamu untuk dijual...mereka mengayap (mencumbui) dengan anak dara kamu... Kami di Sarawak merasa kesal dan sedih melihat keadaan kamu.”⁴⁶

Peruntukan kewangan dan bagi gerak kerja perang saraf penting supaya segala perancangan dapat dilaksanakan dengan pantas dan berkesan. Perang saraf adalah kempen menawan hati dan pemikiran rakyat dan oleh sebab itu, ia tidak hanya berkisar tentang penyebaran risalah, penerbitan, radio dan tayangan filem semata-mata tetapi juga membantu penduduk tempatan dalam perkara-perkara kecil. Di Sarawak, sejumlah \$250,000 diperuntukkan bagi kegunaan sepanjang 1965 oleh Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri untuk tujuan perang saraf seperti yang dipohon oleh C.C. Too dan Pegawai Staf *National Operation Council*, Ahmad Nordin.⁴⁷ Bantuan juga diminta daripada pihak Suruhanjaya Tinggi British di Kuala Lumpur bagi menyediakan pengangkutan darat iaitu 8 buah Land Rover untuk kegunaan S.I.O. di Sarawak dan 5 buah lagi untuk digunakan di Sabah.⁴⁸ Dol Ramli, Pengarah Jabatan Radio yang menyertai pasukan perang saraf di Sabah juga meminta sejumlah peruntukan daripada Setiausaha Perbendaharaan untuk membayar gaji staf penyiaran yang didapati terlalu rendah. Gaji yang rendah menyebabkan kesukaran mencari staf mengendalikan rancangan radio dalam pelbagai bahasa. Oleh itu, ia mampu menjejaskan usaha menyebarkan propaganda.⁴⁹ Peruntukan kepada Kementerian Penerangan dan Penyiaran semakin bertambah setiap tahun antara 1963 hingga 1965. Pada 1963, peruntukan yang disediakan ialah \$ 24,813,089 juta.⁵⁰ Ia meningkat hampir sekali ganda pada

1964 dengan jumlah \$47,703,715 juta.⁵¹ Peruntukan tersebut terus meningkat pada tahun berikutnya kepada \$53,966,712 juta.⁵²

Jabatan Penerangan Malaysia terbahagi kepada beberapa unit di dalamnya yang mempunyai bidang tugas masing-masing. Antara yang mempunyai hubungan langsung dengan propaganda dan perang saraf ialah Unit Penerbitan, Unit Publisiti Visual dan Unit Penerangan Luar. Selaras dengan hasrat Kementerian Penerangan di bawah En.Senu Abdul Rahman untuk menjadikan kementerianya sebagai penggerak utama perpaduan dan kedaulatan Malaysia bagi membentuk satu bangsa Malaysia⁵³, beberapa akhbar, majalah dan filem diterbitkan oleh Jabatan Penerangan dan Filem Negara Malaysia bagi mempromosikan hasrat tersebut. Antara akhbar yang penting ialah “Suara Malaysia” yang diterbitkan pada awalnya dalam Bahasa Melayu dan Inggeris bermula pertengahan Julai 1965.⁵⁴ Ia kemudiannya turut diterbitkan dalam Bahasa Tamil dan Cina dan dikenali pula sebagai “Warta Malaysia”.⁵⁵ Akhbar tersebut menyiarkan rencana pengarang yang memupuk perpaduan dan persaudaraan manakala beritanya adalah propaganda tentang keprihatinan kerajaan dalam membela nasib rakyatnya. Untuk menawan hati dan pemikiran rakyat, kerajaan bukan sahaja memberikan khidmat terbaik kepada rakyatnya tetapi perlu sedaya-upaya untuk mempamer dan mempromosikan kebaikan tersebut supaya sokongan bertambah dan mudah untuk kerajaan mengawal pergerakan rakyat kemudiannya.

Terdapat juga akhbar “Tetangga” yang diterbitkan dalam Bahasa Indonesia yang diterbitkan bermula pertengahan 1963 untuk diedarkan di Indonesia. Ia diberi kepada kakitangan kerajaan yang mempunyai sahabat, saudara atau kenalan di Indonesia. Kiriman dilakukan secara persendirian tanpa cop rasmi supaya tidak dicurigai oleh pihak berkuasa Indonesia.⁵⁶ Sebuah lagi akhbar yang diterbitkan ialah “Warta Berita Indonesia” di Jesselton (Kota Kinabalu), Sabah. Ia merupakan akhbar yang diterbitkan dua minggu sekali khusus untuk rakyat Indonesia di Sabah.⁵⁷ Kandungannya juga merupakan propaganda Malaysia kepada rakyat Indonesia supaya tidak mempercayai motif konfrontasi terhadap Malaysia. Ia menanamkan perasaan persahabatan antara dua negara tersebut.

Sebuah buku kecil bertajuk “*Let the World Judge*” diterbitkan oleh Jabatan Penerangan pada Oktober 1964 untuk diedarkan di setiap jabatan kerajaan, firma komersil, wakil rakyat dan orang kenamaan. Buku tersebut didapati dalam Bahasa Melayu (jawi dan rumi), Inggeris, Tamil dan Cina.⁵⁸ Pejabat Penerangan Sarawak menerbitkan “Sarawak dalam Sa-minggu” sebagai akhbar propaganda. Ia merupakan akhbar mingguan yang menyiarkan berita dan peristiwa penting yang berlaku dalam seminggu di seluruh negara. Muka hadapan akhbar tersebut kerap menggunakan ayat atau bahasa yang membakar emosi rakyat Malaysia untuk mempertahankan negara. Ia juga memaparkan gambar-gambar kemesraan antara rakyat dengan pemimpin untuk membangkitkan keyakinan pembaca yang terdiri daripada rakyat

Malaysia dan juga rakyat Indonesia di Sarawak. Penerbitan lain yang tidak kurang pentingnya ialah “*Indonesian Involvement in Eastern Malaysia*”⁵⁹ dan “*The Story of a Master Spy*”⁶⁰ yang menceritakan kisah seorang pengintip Indonesia, Djatikusumo yang hadir ke Malaysia sebagai Duta Indonesia. Tulisan tersebut dicetak semula setelah diterbitkan oleh akhbar *The Canberra Times* di Australia.

Semenjak penubuhan Malaysia, perkhidmatan Filem Negara diperluaskan dengan penerbitan filem dalam Bahasa Iban dan Kadazan. Selain menerbitkan filem untuk pihak kerajaan, FNM juga menghasilkan filem komersil yang mendukung kepentingan nasional.⁶¹ Semasa darurat, filem merupakan saluran penting propaganda yang berkesan kerana keadaan rakyat yang buta huruf. Ia mula diatasi ketika zaman konfrontasi. Antara filem atau dokumentari yang dihasilkan oleh FNM sepanjang tempoh konfrontasi ialah “Rancangan Khas: Polis Wanita”⁶²; “Ruangan Kanak-kanak: Pahlawan”⁶³; “Kemajuan Negara Malaysia 1964 & 1965”⁶⁴ yang antaranya memaparkan pembangunan luar bandar, pembinaan lapangan terbang, penubuhan MARA (Majlis Amanah Rakyat); dan filem berunsur patriotisme “*We Want Peace*”⁶⁵ dan “*Malaysia Berjaya*”⁶⁶ yang diterbitkan pada 1964. Dokumentari yang mengangkat imej dan maruah pasukan tentera pula adalah “*They Serve to Lead*”⁶⁷ dan “*Pahlawan Pendamai*”⁶⁸ pada 1965. Dokumentari berkaitan Sabah dan Sarawak pula adalah “*Subor Sabah*”⁶⁹ dan “*Semarak Sarawak*”⁷⁰ yang juga diterbitkan pada 1965. Ia mengisahkan kemakmuran Sabah dan Sarawak dalam pentadbiran Persekutuan Malaysia. Filem merupakan alat propaganda termoden ketika itu kerana ia melibatkan pemaparan audio visual sekaligus. Kejelasan mesej dan kepelbagaiannya menyebabkan ia menarik dan berkesan dalam menyampaikan propaganda. Walau bagaimanapun, penggunaan televisyen yang masih belum meluas ketika itu serta kekangan mobilisasi ekoran kekurangan pengangkutan dan batasan geografi untuk penayangannya tidak memungkinkan ia digunakan secara meluas seperti radio dan akhbar.

Tugas penerangan di luar negara dilaksanakan oleh Pegawai Atasan Penerangan yang ditempatkan di pejabat kedutaan di luar negara.⁷¹ Tugas penerangan bukan sahaja dalam Bahasa Melayu dan Inggeris malah turut diusahakan dalam Bahasa Perancis disebabkan sebilangan besar negara Afrika menggunakan bahasa tersebut. Ia digunakan secara meluas sejak Persidangan Afro-Asia di Bandung pada 1955. Menjelang 1960-an terutamanya ketika konfrontasi, penerangan luar negara menjadi sangat perlu. Menurut Dr. Mahathir Mohamad, mantan Perdana Menteri Malaysia yang ketika itu Ahli Parlimen Kota Setar Selatan, peruntukan kepada pegawai penerangan di luar negara perlu ditambah bagi menghadapi propaganda Indonesia terhadap Malaysia di negara Afro-Asia.⁷²

Ketika itu terdapat gesaan bagi memperkenalkan Malaysia di mata dunia supaya propaganda Indonesia dapat dipatahkan. Profesor Saul K. Padover, profesor pelawat Sejarah dan Sains Politik dari Amerika Syarikat

di Universiti Malaya, menyeru kerajaan melaksanakan program penerangan antarabangsa supaya masyarakat dapat memahami aspirasi sebenar penubuhan Malaysia.⁷³ Dalam nada yang sama, pada Ogos 1964, Menteri Penerangan dan Penyiaran, Encik Senu Abdul Rahman mengeluarkan memorandum yang antara lain menyebut:

*“Military experts have confirmed that psychological warfare is an important adjunct in any military campaign. Likewise, public relation has an important role to play in any political campaign. At this juncture, it is imperative that all-out efforts be made to project the Malaysian image abroad especially to Afro-Asian, Commonwealth and all freedom-loving countries and to win their full support”.*⁷⁴

Encik Senu jelas memahami kepentingan agensi penerangan bagi menggalakkan perhubungan awam yang kondusif. Keabsahan yang diperolehi daripada pakar ketenteraan menguatkan lagi keperluan bagi melancarkan penerangan dan perang saraf di luar negara.

Kesimpulan

Propaganda balas Malaysia terhadap Indonesia dilakukan secara sistematik dan berkesan. Bagi sebuah negara baharu pada 1963, pencapaian Malaysia dapat membanggakan kerana berhadapan dengan Indonesia yang mempunyai ketumbukan tentera yang relatif besar. Bagi mengelakkan pertembungan ketenteraan, pilihan untuk memobilisasi propaganda merupakan keputusan yang harus dipuji. Perbelanjaan dan kemusnahan akibat perang bersenjata sudah pasti lebih besar jika dibandingkan dengan kos bagi melaksanakan propaganda dan perang saraf. Bagi tujuan tersebut, Seksyen Perang Saraf dan Kementerian Penerangan berjaya mewujudkan kerjasama yang kukuh bagi melaksanakan pelan perang saraf yang dirancang. Pelan tersebut yang dibincangkan sebelum ini menggambarkan keperluan untuk menggembelng segala aspek yang boleh merangsang dan mencetuskan keyakinan rakyat. Perang saraf tidak hanya tertumpu kepada musuh malah terhadap rakyat sendiri. Kerajaan juga merancang kempen dan kursus yang berunsur patriotisme. Tanpa perasaan taat setia kepada negara, emosi dan motivasi akan lemah seterusnya memudahkan penembusan propaganda musuh dilakukan. Ucapan-ucapan pemimpin sentiasa meyakinkan rakyat akan usaha kerajaan dalam melindungi rakyatnya. Bahasa Melayu turut menjadi elemen yang menyatupadukan rakyat Malaysia. Kesan daripada propaganda kerajaan menyebabkan usaha pencerobohan dan subversif Indonesia berjaya diatasi. Ramai penduduk pedalaman memberikan kerjasama menyalurkan maklumat kepada pihak kerajaan terutamanya hasil daripada ganjaran yang ditawarkan. Artikel ini, dalam keringkasannya, berjaya mengumpul dan mengetengahkan

peranan dan kepentingan agensi propaganda dari zaman darurat hingga zaman konfrontasi. Beberapa individu yang dinyatakan, walau bagaimanapun, berhak untuk dikaji lebih lanjut bagi mendedahkan penglibatan mereka dalam menyusun strategi propaganda dalam zaman awal penubuhan negara Malaysia.

Nota Akhir

1. M.Ghazali Shafie, *Malaysia: International Relations-Selected Speeches*, Kuala Lumpur, Creative Ent. Sdn. Bhd., 1982, hlm. 50.
2. Dipetik daripada Askenasy, Alexander R., "Role of Psychological Operations within the Military Mission" Dalam McLaurin, Ron D. (ed.), *Military Propaganda-Psychological Warfare and Operations*, New York: Praeger Publishers, 1982, hlm.10.
3. W.A. Boelcke, *The Secret Conference of Dr. Goebbels*, London: Ed Dutton & Co., 1970, hlm. 3.
4. Sahul Hamid Mohamed Maiddin, "Propaganda dan Perang Saraf dalam Era Konfrontasi Malaysia-Indonesia, 1963-1966", 2010, Disertasi Sarjana, Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
5. Indorf, Hans H, "Strategies for Small-State Survival", *ISIS Research Note*, Kuala Lumpur: Institute of Strategic and International Studies, 1985, hlm. 39.
6. Richard Stubbs, *Hearts and Minds in Guerilla Warfare – The Malayan Emergency 1948-1960*, Singapore, Eastern University Press, 2004.
7. Richard Stubbs, *Hearts and Minds in Guerilla Warfare – The Malayan Emergency 1948-1960*, Singapore Eastern University Press, 2004.
8. Syed Othman Syed Omar, *Tentera Malaysia dalam Era Konfrontasi*, Bangi, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 1999.
9. Lashmar, Paul., & Oliver, James., *Britain's Secret Propaganda War 1948-1977*, London: Sutton Publishing Ltd., 1998, hlm xiv.
10. Penjelasan lanjut mengenai latar belakang McHugh boleh didapati dalam Kumar Ramakrishna, *Emergency Propaganda – The Winning of Malayan Hearts and Minds 1948-1958*, 2002, hlm. 73.
11. Lim Cheng Leng, *The Story of a Psy-warrior: Tan Sri C.C. Too*, Kuala Lumpur, Intepress Sdn Bhd., 2000, hlm. 74 – 76.
12. *MFU* ditubuhkan pada 1946. Ia merupakan lanjutan daripada *Army Film Unit* yang ditubuhkan bagi menjalankan kerja-kerja propaganda dan perang saraf. *MFU* berperanan menghasilkan filem vernakular yang membantu usaha memenangi hati dan pemikiran penduduk Tanah Melayu. Lihat Kumar Ramakrishna, *Emergency Propaganda*, hlm. 74 dan McHugh, J.N., 1966/67. "Psychological or Political Warfare in Malaya", *Journal of the Historical Society*, Kuala Lumpur: Universiti Malaya, Vol. V, hlm. 77.
13. Kumar Ramakrishna, *Emergency Propaganda*, hlm. 211.

14. *Ibid.*, hlm 212.
15. Barber, Noel, *The War of Running Dogs: How Malaya Defeated the Communist Guerilla 1948-1960*, London, William Collins & Sons. Ltd., 1972, hlm. 139-140.
16. Dipetik daripada Mohamed Zarougui, "Propaganda and Psychological Warfare in Guerilla and Counter-guerilla Warfare: The Malayan Emergency (1948-1960)", Tesis Ph.D., University Reading, 1992, hlm.4.
17. Latar belakang dan peranan Sir Gerald Templer boleh dirujuk lebih lanjut dalam <https://www.psywar.org/malaya.php> [20 Oktober 2017]
18. <http://www.penerangan.gov.my> [29 Mac 2010]. Menteri Muda adalah sama dengan Timbalan Menteri pada masa kini.
19. *Malaysia Official Yearbook 1966*, Kuala Lumpur: Government Printer, hlm. 301.
20. *Ibid.*, hlm. 303.
21. *Malaysia Official Yearbook 1966*, hlm. 305.
22. Surat daripada Pengarah Penyiaran Sarawak, Peter Ratcliffe kepada Setiausaha Tetap Kementerian Penerangan dan Penyiaran, Syed Zainal Abidin. SBS/DB/27/58, Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), No. 1963/Vol.II, 'Additional Resources for Sarawak Information Services', 12 Mei 1964. Lihat juga No. 45/1804, Kementerian Penerangan, 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur', 15 Jun 1964.
23. Filem Negara Malaysia (1954-1972), FNM/D/247, 'Counter-Confrontation', c. 1964. Lihat juga F.O. S/108, Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri, 'Psychological Warfare- Borneo', 10 April 1965.
24. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), No. 1963/Vol.II, 'Additional Resources for Sarawak Information Services', 13 Jun 1964.
25. *The Vanguard*, 18 Februari 1965.
26. Siaran Akhbar, Jabatan Penerangan Malaysia, FNM (1954-1972), FNM/D/428, 'Malaysia Berjaya', 28 September 1964.
27. *Berita Harian*, 29 Oktober 1964.
28. Ikrar perpaduan tersebut berbunyi, "Bahawa kami rakyat Malaysia dengan penuh ikhlas dan insaf mengaku akan peri mustahaknya perpaduan bangsa dalam perjuangan negara kami untuk mengekalkan ujudnya dan bahawa kami sebagai rakyat yang taat setia bersedia dan rela mengorbankan nyawa untuk mempertahankan kehormatan, kedaulatan dan kemerdekaan negara kami ini". Antara rangkap lagu 'Berjaya' pula ialah "...Dari Perlis sampailah ke Sabah kita sudah berjaya, negara makmur rakyat mewah, kita sudah berjaya. Dengan semboyan kita berjaya, gemuruh di angkasa, satu bangsa satu

- negara, Malaysia berjaya”. D-487, FNM (1954-1972), FNM/D/428, ‘Malaysia Berjaya’, November 1965.
29. Jabatan Penerangan Negeri Sembilan (1946-1965), No.Pen. N.S. 48/64 SI II, ‘National Solidarity Drama’, c. November 1965.
 30. SBS/C.1001/3/B/76, No. 1804, Kementerian Penerangan, ‘Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur’, 25 Mac 1964. Lihat juga *The Sarawak Tribune*, 4 April 1964.
 31. DFS.140/74/6 (A), No. 1804, Kementerian Penerangan, ‘Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur’, 1 Mei 1964.
 32. No. 45/1804, Kementerian Penerangan, ‘Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur’, 15 Jun 1964.
 33. DFS.140/74/6 (B), No. 1804, Kementerian Penerangan, ‘Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur’, 1 Mei 1964.
 34. *Ibid.*
 35. DFS.140/74/6, No. 1804, Kementerian Penerangan, ‘Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur’, 1 Mei 1964.
 36. “Memorandum on the Strengthening of the Broadcasting and Information Department, Sabah, to meet present threat of Confrontation” [sic], Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), No.1967, ‘Additional Resources for Sabah Broadcasting & Information Department’, 5 April 1964.
 37. Easter, David, *Britain and The Confrontation with Indonesia 1960-1966*, London: Tauris Academic Studies, 2004, hlm. 83.
 38. *Sabah Since Malaysia*, 1963-1966, Department of Information Sabah, 1967, hlm. 100.
 39. *Tetangga*, Departemen Penerangan Persekutuan Tanah Melayu, September 1963, hlm. 28.
 40. *Radio Times*, Sarawak Broadcasting Services, 19-30 September 1964, hlm. 18 & 19.
 41. *Radio Times*, 26 April-9 May 1964, hlm. 14.
 42. Surat daripada Pengarah Penyiaran Sarawak, Peter Ratcliffe kepada Setiausaha Tetap Kementerian Penerangan dan Penyiaran, Syed Zainal Abidin. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), No.1963/Vol. II, ‘Additional Resources for Sarawak Information Services’, SBS/DB/27/58, 12 Mei 1964.
 43. *Ibid.*, hlm. 20. Operasi Hammer merupakan lanjutan operasi menentang komunis seperti yang dilaksanakan di Kuala Selangor pada 1953. Ia digunakan bagi menyekat sumber makanan kepada komunis dan menyerang mereka tanpa amaran. Di Sarawak, Ketua Menterinya, Stephen Kalong Ningkan mencadangkan kod nama “Hammer” bagi menandakan usaha memukul komunis dan membebaskan rakyat daripada ancaman pengganas khususnya penceroboh Indonesia. Lihat Vernon L. Porrit, 2001, “Operation Hammer, Enforced Resettlement

- in Sarawak in 1965,” *Special Issue of the Centre for South-east Asian Studies*, England, University of Hull, hlm. 1.
44. *The Vanguard*, 15 Januari 1965.
 45. *Parliamentary Debates, Official Report*, 8 Disember 1965, lajur 5099.
 46. *Sarawak Dalam Sa-minggu*, No. 37/64, 10.
 47. Surat daripada Setiausaha Perbendaharaan kepada Setiausaha Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri, PERBEND.0.9003 Pt. 85/4, Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri, ‘Psychological Warfare-Borneo’, 7 Julai 1965.
 48. Surat daripada Setiausaha Kementerian Penerangan Malaysia kepada Pesuruhjaya British, No.1963/Vol.II, Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), ‘Additional Resources for Sarawak Information Services’, 13 Jun 1964.
 49. Surat daripada Pengarah Jabatan Radio Malaysia kepada Setiausaha Perbendaharaan, PW.22/6, ‘Additional Resources for Sabah Broadcasting and Information Department’, 28 Mei 1964.
 50. *Federation of Malaya Development Estimates 1963*, Kuala Lumpur, Jabatan Cetak Kerajaan, 1962, hlm. 2 & 3.
 51. *Federation of Malaya Development Estimates 1964*, Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan, 1963, hlm. 2 & 3.
 52. *Federation of Malaya Development Estimates 1965*, Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan, 1964, hlm. 2 & 3.
 53. *Parliamentary Debates, Official Report*, 8 Disember 1965, Lajur 5089. Lihat juga *Merdeka*, 8 Mei 1964.
 54. *Suara Malaysia*, 2 Julai 1965.
 55. *Malaysia Official Yearbook 1966*, hlm. 302.
 56. Surat Mohamad Sopice, Pengarah Jabatan Penerangan Persekutuan Tanah Melayu kepada semua Pegawai Penerangan Negeri, Pen. 451/63, Fail Penerangan N.S. 62/63, 12 Ogos 1963.
 57. *Warta Berita Indonesia*, No. 14, 7 Januari 1964.
 58. Surat daripada Pengarah Perkhidmatan Penerangan kepada semua Pegawai Penerangan Negeri, Pen:46/64/Dist/E, Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), ‘Indonesian Confrontation Publicity Material’, 8 Oktober 1964.
 59. *Indonesian Involvement in Eastern Malaysia*, Department of Information Malaysia, 1965.
 60. *The Story of a Master Spy*, Federal Department of Information Malaysia, 1964.
 61. *Malaysia Official Yearbook 1966*, 304.
 62. F.728/84, Arkib Negara Malaysia.
 63. F.739/84, Arkib Negara Malaysia.
 64. No.795 dan No.861, Filem Negara Malaysia.
 65. No.785, Filem Negara Malaysia.

66. No.801, Filem Negara Malaysia.
67. No.929, Filem Negara Malaysia.
68. No.943, Filem Negara Malaysia.
69. No.876, Filem Negara Malaysia.
70. No.820, Filem Negara Malaysia.
71. *Parliamentary Debates*, 20 Mei 1964, lajur 215.
72. *The Straits Times*, 14 Julai 1965.
73. *The Straits Times*, 14 Julai 1965.
74. Memorandum Menteri Penerangan dan Penyiaran, FNM (1954-1972), FNM/D/417, 'Counter-confrontation', 18 Ogos 1964.

Rujukan

- Askenasy, Alexander R. 1982. "Role of Psychological Operations within the Military Mission". Dalam Ron D. McLaurin (ed.), *Military Propaganda-Psychological Warfare and Operations*. New York: Praeger Publishers.
- Barber, Noel., 1972. *The War of Running Dogs: How Malaya Defeated the Communist Guerilla 1948-1960*. London: William Collins & Sons. Ltd..
- Berita Harian*. 29 Oktober 1964.
- Boelcke, W.A., 1970. *The Secret Conference of Dr. Goebbels*. London: Ed Dutton & Co.
- D-487, FNM (1954-1972). FNM/D/428. 'Malaysia Berjaya'. November 1965.
- DFS.140/74/6 (A). No. 1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 1 Mei 1964.
- DFS.140/74/6 (B). No. 1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 1 Mei 1964.
- DFS.140/74/6, No. 1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 1 Mei 1964.
- Easter, David. 2004. *Britain and The Confrontation with Indonesia 1960-1966*. London: Tauris Academic Studies.
- F.728/84. Arkib Negara Malaysia.
- F.739/84. Arkib Negara Malaysia.
- F.O. S/108. Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri. 'Psychological Warfare-Borneo'. 10 April 1965.
- Federation of Malaya Development Estimates 1963*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan, 1962.
- Federation of Malaya Development Estimates 1964*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan. 1963.
- Federation of Malaya Development Estimates 1965*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan. 1964.
- Filem Negara Malaysia (1954-1972). FNM/D/247. 'Counter-Confrontation'.

c.1964.

<http://www.penerangan.gov.my> [29 Mac 2010].

<https://www.psywar.org/malaya.php> [20 Oktober 2017]

Indonesian Involvement in Eastern Malaysia. Department of Information Malaysia. 1965.

Indorf, Hans H., 1985. "Strategies for Small-State Survival". *ISIS Research Note*. Kuala Lumpur: Institute of Strategic and International Studies.

Jabatan Penerangan Negeri Sembilan (1946-1965). No.Pen. N.S. 48/64 SI II. 'National Solidarity Drama'. c. November 1965.

Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978). No. 1963/Vol.II. 'Additional Resources for Sarawak Information Services'.

Kumar Ramakrishna. 2002. *Emergency Propaganda-The Winning of Malayan Hearts and Minds 1948-1958*. Surrey: Curzon.

Lashmar, Paul. & Oliver, James. 1998. *Britain's Secret Propaganda War 1948-1977*. London: Sutton Publishing Ltd.

Lim Cheng Leng. 2000. *The Story of a Psy-warrior: Tan Sri C.C. Too*. Kuala Lumpur: Intepress Sdn Bhd.

M.Ghazali Shafie. 1982. *Malaysia: International Relations- Selected Speeches*. Kuala Lumpur: Creative Ent. Sdn. Bhd.

Malaysia Official Yearbook 1966.

Malaysian Parliamentary Debates. 1963-1965.

McHugh, J.N., 1966/67. "Psychological or Political Warfare in Malaya". *Journal of the Historical Society*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya. Vol. V.

"Memorandum on the Strengthening of the Broadcasting and Information Department. Sabah, to meet present threat of Confrontation" [sic]. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978), No.1967. 'Additional Resources for Sabah Broadcasting & Information Department'. 5 April 1964.

Memorandum Menteri Penerangan dan Penyiaran. FNM (1954-1972). FNM/D/417. 'Counter-confrontation'. 18 Ogos 1964.

Mohamed Zarougui. 1992. "Propaganda and Psychological Warfare in Guerilla and Counter-guerilla Warfare: The Malayan Emergency (1948-1960)", Tesis Ph.D., University Reading.

No. 45/1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 15 Jun 1964.

No.785. Filem Negara Malaysia.

No.795. Filem Negara Malaysia.

No.801. Filem Negara Malaysia.

No.820. Filem Negara Malaysia.

No.861. Filem Negara Malaysia.

No.876. Filem Negara Malaysia.

No.929. Filem Negara Malaysia.

- No.943. Filem Negara Malaysia.
- Porrit, Vernon L., 2001. "Operation Hammer, Enforced Resettlement in Sarawak in 1965." *Special Issue of the Centre for South-east Asian Studies*. England: University of Hull.
- Radio Times*. 19-30 September 1964.
- Radio Times*. 26 April-9 May 1964.
- Sabah Since Malaysia*. 1963-1966. Department of Information Sabah. 1967.
- Sahul Hamid Mohamed Maiddin. 2010. "Propaganda dan Perang Saraf dalam Era Konfrontasi Malaysia-Indonesia. 1963-1966". Disertasi Sarjana, Universiti Malaya. Kuala Lumpur.
- SBS/C.1001/3/B/76. No. 1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 25 Mac 1964. Lihat juga *The Sarawak Tribune*. 4 April 1964.
- Siaran Akhbar. Jabatan Penerangan Malaysia. FNM (1954-1972). FNM/D/428. 'Malaysia Berjaya'. 28 September 1964.
- Stubbs, Richard. 2004. *Hearts and Minds in Guerilla Warfare-The Malayan Emergency 1948-1960*. Singapore: Eastern University Press.
- Suara Malaysia*. 2 Julai 1965.
- Surat daripada Pengarah Jabatan Radio Malaysia kepada Setiausaha Perbendaharaan. PW.22/6. 'Additional Resources for Sabah Broadcasting and Information Department'. 28 Mei 1964.
- Surat daripada Pengarah Penyiaran Sarawak, Peter Ratcliffe kepada Setiausaha Tetap Kementerian Penerangan dan Penyiaran. Syed Zainal Abidin. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978). No.1963/Vol. II. 'Additional Resources for Sarawak Information Services'. SBS/DB/27/58. 12 Mei 1964.
- Surat daripada Pengarah Penyiaran Sarawak. Peter Ratcliffe kepada Setiausaha Tetap Kementerian Penerangan dan Penyiaran. Syed Zainal Abidin. SBS/DB/27/58, Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978). No. 1963/Vol.II. 'Additional Resources for Sarawak Information Services'. 12 Mei 1964. Lihat juga No. 45/1804. Kementerian Penerangan. 'Psychological Warfare Team from Kuala Lumpur'. 15 Jun 1964.
- Surat daripada Pengarah Perkhidmatan Penerangan kepada semua Pegawai Penerangan Negeri. Pen:46/64/Dist/E. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978). 'Indonesian Confrontation Publicity Material'. 8 Oktober 1964.
- Surat daripada Setiausaha Kementerian Penerangan Malaysia kepada Pesuruhjaya British. No.1963/Vol.II. Kementerian Penerangan Malaysia (1951-1978). 'Additional Resources for Sarawak Information Services'. 13 Jun 1964.
- Surat daripada Setiausaha Perbendaharaan kepada Setiausaha Kementerian Hal Ehwal Dalam Negeri. PERBEND.0.9003 Pt. 85/4, Kementerian

- Hal Ehwal Dalam Negeri. 'Psychological Warfare- Borneo'. 7 Julai 1965.
- Surat Mohamad Sopiee. Pengarah Jabatan Penerangan Persekutuan Tanah Melayu kepada semua Pegawai Penerangan Negeri. Pen. 451/63. Fail Penerangan N.S. 62/63. 12 Ogos 1963.
- Syed Othman Syed Omar. 1999. *Tentera Malaysia dalam Era Konfrontasi*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Tetangga*, September 1963. Departemen Penerangan Persekutuan Tanah Melayu.
- The Story of a Master Spy*. Federal Department of Information Malaysia. 1964.
- The Straits Times*. 14 Julai 1965.
- The Vanguard*. 15 Januari 1965.
- The Vanguard*. 18 Februari 1965.
- Warta Berita Indonesia*. No. 14. 7 Januari 1964.

Nota Biografi

Sahul Hamid Mohamed Maiddin (sahul.hamid@fsk.upsi.edu.my) merupakan pensyarah kanan di Jabatan Sejarah, Fakulti Sains Kemanusiaan, UPSI. Beliau cenderung dalam kajian sejarah sosiopolitik Malaysia/Indonesia khususnya berkaitan propaganda, ideologi dan mobiliti masyarakat. Beliau mendapat Ijazah Doktor Falsafah dari University of Sydney, Australia selepas menyempurnakan tesis bertajuk, "Microphone Republic: Propaganda and Indoctrination in Guided Democracy Indonesia."